

חסידות על פרשת השבוע פרשת בראשית

איכה?

א. הקושי בשאלת "איכה" ותשובות הפרשנים

ויקרא ה' אלוקים אל האדם ויאמר לו איכה.
(בראשית, ג', ט).

לאחר חטא האכילה מעץ הדעת, התחבאו האדם ואשתו מפני ה'. בעקבות כך ה' פנה אל האדם בשאלה "איכה", ושאלה זו מעוררת תמיהה - וכי ה' לא ידע מיקומו של האדם? הפרשנים התמודדו עם קושי זה והציעו כמה הסברים, אשר שניים מהם נביא כאן.

מפורסמים בהקשר הזה דברי רש"י בשם המדרש:

"איכה" - יודע היה היכן הוא, אלא ליכנס עמו בדברים, שלא יהא נבהל להשיב אם יענישהו פתאום. וכן בקין (בראשית, ד', ט) אמר לו "אי הבל אחיך", וכן בבלעם (במדבר, כ"ב, ט) "מי האנשים האלה עמך" - ליכנס עמהם בדברים, וכן בחזקיהו בשלוחי (אויל) מרוודך בלאדן (ישעיה, ל"ט א).

לפי הסברו של רש"י, השאלה "איכה" מתפרשת כפשוטה, "היכן אתה?", אלא שלמרות שקב"ה ידע את התשובה, הוא שאל אותה כדי לפתוח את השיחה.

ישנן פרשנים שהסבירו את הביטוי "איכה" לא כשאלה אלא כקביעה, למשל האלשיך:

וזה מאמרו יתברך אליו באמור לו איכה, כלומר איה אתה, האם זה המקום היה המיוחד לך לשמוע בקולי, איך נפלת משמים¹.

לפי האלשיך הקדוש, הקריאה "איכה" היא לא שאלה אלא קביעה, ולא מתייחסת למקומו הגיאוגרפי של אדם, אלא למצבו הרוחני: ה' פונה אל האדם ונוזף בו בביקורת שנוקבת עד התהום, "תסתכל על עצמך, היכן אתה עכשיו, ראה מה גרמת לעצמך בחטאך".

ב. אייה אתה בעולם?

אחד מעקרונות היסוד בפרשנות החסידית לתורה הוא, שהיות והתורה היא נצחית, כל מה שנכתב בתורה רלוונטי לכל יהודי ובכל דור. על בסיס עקרון זה מפרש רבי שניאור זלמן מלאדי, האדמו"ר הראשון של חב"ד, הידוע בכינויו "האדמו"ר הזקן" ו"בעל התניא", את שאלת ה' לאדם הראשון "איכה", בסיפור אותו נצטט מתוך ספרו של הרב ש"י זיין, ספורי חסידים:

כשהיה אדמו"ר הזקן בעל "התניא" חבוש בבית האסורים, ב"מועצה החשאית" ("טיני סוביט") בפטרבורג הבירה, בא אליו שר הז'נדרמים לחקירה ודרישה. ראה השר את אדמו"ר כי איום הוא, וכולו שקוע בהרהוריו, והבין, כי איש מורם מעם לפניו. והשר היה גדול בחכמה וגם בקי בתורה. אמר לו השר לאדמו"ר:

שאלה אחת בתורה יש לי לשאול ממך. האם תשיב לי על שאלתי?

השיב לו אדמו"ר:

שאל מה תשאל.

שאל השר:

אמר נא לי פרוש הפסוק: "ויקרא ה' אל האדם ויאמר לו איכה".

הקדוש ברוך הוא לא ידע איה הוא האדם?

אמר לו אדמו"ר:

האם מאמין אתה שהתורה היא נצחית, וישנה בכל זמן ובכל דור ובכל אדם?

השיב לו השר:

כן, אני מאמין בזה.

אמר לו אדמו"ר:

פרוש הפסוק הוא, שבכל זמן קורא השם לכך אדם (על דרך "בת-קול שמכרזת בכל יום") ואומר לו: איכה? איה אתה בעולם? הנה לאדם נקצבו ימים ושנים, שבכל יום ובכל שנה יעשה הטוב עם השם ועם אנשים, ועל כן התבונן, איה אתה בעולמך, כמה שנים עברו עליך ומה עשית באותן השנים: הרי היית, למשל, כך וכך שנים (אדמו"ר תפס בדיוק את מספר השנים שהיה אז לשר) מה עשית בשנותיך, האם היטבת למישהו?...

השר נתפעל מאד, טפח לו בידו על כתפו ואמר:

"בראבו!" (יישר כחך!)

ולאחר שראה ממנו אחר-כך עוד כמה חכמות נפלאות בענינים שונים, הפליג השר לפני הקיסר על אדמו"ר שהוא חכם גדול ואיש אלקי ושלפי דעתו רק עלילות שוא טפלו עליו המלשינים.

(סיפורי חסידים על התורה-, כרך 1, עמודים 12-13).

שאלת "איכה", לפי אדמו"ר הזקן, מונחת לפתחו של כל אדם ובכל שעה: האם חיך שווים את ערכם? איזה טוב אתה עושה במתנת החיים שקבלת מבורא העולם?

ג. האם נאמן אתה לעצמך?

באורות הקודש, מפרש הרב קוק את שאלת "איכה" באופן עמוק יותר. האדם לא נשאל האם הוא מנצל את שנות חייו לעשיית הטוב, אלא עמוק מכך - האם הוא נאמן לעצמיותו:

בקשת האני העצמי

ואני בתוך הגולה, האני הפנימי העצמי, של היחיד ושל הציבור, אינו מתגלה בתוכיותו רק לפי ערך הקדושה והטהרה שלו, לפי ערך הגבורה העליונה, הספוגה מהאורה הטהורה של זיו מעלה, שהיא מתלהבת בקרבו, חטאנו עם אבותינו, חטא האדם הראשון, שנתנכר לעצמיותו, שפנה לדעתו של נחש, ואבד את עצמו, לא ידע להשיב תשובה ברורה על שאלת איך, מפני שלא ידע נפשו, מפני שהאניות האמיתית נאבדה ממנו, בחטא ההשתחואה לאל זר, חטא ישראל, זה אחרי אלהי נכר, את אניתו העצמית עזב, זנח ישראל טוב. חטא הארץ, הכחישה את עצמיותה, צמצמה את חילה, הלכה אחרי מגמות ותכליתות, לא נתנה את כל חילה הכמוס להיות טעם עץ כטעם פריו, נשאה עין מחוץ לה, לחשוב על דבר גורלות וקריירות. קטרגה הירח, אבדה סיבוב פנימיותה, שמחת חלקה, חלמה על דבר הדרת מלכים חיצונה, וכה הולך העולם וצולל באבדן האני של כל אחד, של הפרט ושל הכלל. באים מחנכים מלומדים, מסתכלים בחיצוניות, מסיחים דעה גם מן האני, ומוסיפים תבן על המדורה, משקים את הצמאים בחומץ, מפטמים את המוחות ואת הלבבות בכל מה שהוא חוץ מהם, והאני הולך ומשתכח, וכיון שאין אני, אין הוא, וקל וחומר שאין אתה. רוח אפינו משיח ד', זהו גבורתו הדר גדלו, איננו מבחוח לנו, רוח אפינו הוא, את ד' אלקינו ודוד מלכנו נבקש, אל ה' ואל טובו נפחד, את האני שלנו נבקש, את עצמנו נבקש ונמצא, הסר כל אלהי נכר, הסר כל זר וממזר, וידעתם כי אני ה' אלקיכם, המוציא אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלקים, אני ה'.

(אורות הקודש, חלק ג', עמוד ק"מ).

בפסקה זו עוסק הרב בשלושה חטאים מרכזיים, שהתרחשו במהלך פרשת בראשית: חטא אדם הראשון, חטא הארץ וחטא הלבנה. את שורשם של שלושת החטאים נועץ הרב ביסוד משותף, ההתכחשות לעצמיות.

חטא אדם הראשון היה בכך שהוא התפתה לאכול מעץ הדעת, ויתר על האמת הפנימית שלו כדי לזכות בעונג מדומה. קריאת ה' "איכה" באה כביקורת על האדם ומובנה הוא - "היכן העצמיות שלך? מדוע ויתרת על האמת הפנימית שלך?" השאלה נותרה תלויה ללא מענה, היות ובאותה שעה התרחק האדם מעצמו.

חטא הארץ היה שבניגוד לצו ה' להוציא "עץ פרי עושה פרי" (בראשית, א' יא), הארץ הוציאה "עץ עושה פרי" (שם),

"ב); רש"י (בפסוק י"א, בעקבות מדרש רבה, ה', ט) מפרש את משמעות החטא כך:

"עץ פרי" - שיהא טעם העץ כטעם הפרי, והיא לא עשתה כן, אלא (פסוק י"ב) "ותוצא הארץ עץ עושה פרי", ולא "העץ פרי".

ה' ציוה שטעם העץ יהיה כטעם הפרי, אך בפועל הארץ הוציאה עצים שאין טעמם כטעם פריים. במקום אחר מרחיב הרב בהסבר המושגים "טעם העץ" ו"טעם הפרי", ולאור זאת הוא מפרש את חטא הארץ:

מתחלת הבריאה ראוי היה טעם העץ להיות גם הוא כטעם פריו. כל האמצעים המחזיקים איזו מגמה רוחנית גבוהה כללית ראויים היו להיות מוחשים בחוש נשמתי באותו הגבה והנעם, שעצם המגמה מורגשת בו כשאנו מציירים אותה. אבל טבע הארץ. התנוודות החיים, ולאות הרוחניות כשהיא נסגרת במסגר הגופניות, גרם שרק טעמו של הפרי, של המגמה האחרונה, האידיאל הראשי, מורגש הוא בנעמו והדרו, אבל העצים הנושאים עליהם את הפרי, עם כל נחיצותם לגדול הפרי, נתעבו ונתגשמו ואבדו את טעמם. זהו חטא הארץ, שבעבורו נתקללה כשנתקלל גם האדם על חטאו. וכל פגם סופו לתקון. ע"כ מובטחים אנו בברור, שיבאו ימים שתשוב הבריאה לקדמותה, וטעם העץ יהיה כטעם הפרי, כי תשוב הארץ מחטאה, וארחות החיים המעשיים לא יהיו גורמים לחוץ בעד הנועם של האור האידיאלי, הנתמך בדרכו ע"י אמצעים הגונים, המחזיקים אותו ומוציאים אותו מן הכח אל הפועל. התשובה עצמה, המזרמת את הרוח הפנימי, אשר נטבע במצולות תהום של ההעדר והפך המגמה האידיאלית ע"י נתינת רוח לרוח הצדק, שנתן בתחלה במועקה, תתן עז. לרוח האידיאלי לחדור בתקפו גם בחלקי כל המכשירים הרבים, ומכולם יוטעם טעמו של הזיו המגמת, ולא ישא עוד האדם חרפת העצלות בדרך החיים האמתיים.

(אורות התשובה, פרק ו', פסקה ז').

העץ מסמל את האמצעים, והפרי מסמל את המטרה. במילים אחרות: העץ הוא הדרך, והפרי הוא היעד שאליו מובילה הדרך. משמעות ציווי ה' שגם בעץ יהיה טעם היא שגם בדרך למטרה ההולך יחוש את טעם התכלית. אולם, הארץ הוציאה עץ שטעמו איננו כטעם הפרי, דהיינו היא יצרה מציאות של נתק בין הדרך לבין היעד: ביעד יש טעם, אולם הדרך אל היעד אפורה ומשמממת. גם חטא הארץ שורשו בהתכחשות לעצמיות: הארץ לא נותנת את כל הטוב שגנוז בה בהתאם לרצון ה'; במקום זה, היא מייסדת תרבות של "קריירה", שבה הברק החיצוני של ההישגיות מאפיל על הדרך שמאבדת את טעמה.

הלבנה לא הסכימה להיות 'עוד מאור' בשותפות עם החמה, אלא היא רצתה להיות המאור הגדול לבדה (חולין ס.; רש"י לבראשית א', טז). במקום לשמוח בחלקה ולמלא באמונה

את תפקידה, היא חיפשה את הבלעדיות. בכך היא חרצה את דינה לרדת מגדולתה ולהיות טפלה לשמש. הלבנה התכחשה לעצמיותה והלכה שבי אחרי יצר הקנאה, שהוביל אותה למאוס בייעודה ותפקידה המיוחד.

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולנחמיה רענן, תשע"ב *
* נערך על ידי צוות בית המדרש הוירטואלי *

* בית המדרש הוירטואלי (V.B.M) ע"ש ישראל קושיצקי שליח *
* ישיבת הר עציון *
* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
*
* משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *
